

Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Hâl Eklerinin Zarf İşlevinde Kullanılması

The Use of Case Suffixes in The Turkic Dialects of the Kipchak Group in the Adverb Function

Mehmet ÖZEREN¹ - Semanur ARI²

1. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mehmetozeren@firat.edu.tr

2. Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, semaaa2425@gmail.com

Araştırma Makalesi Research Article

10.5281/

zenodo.14567839

Geliş/Received: 15.05.2024

Kabul/Accepted: 11.08.2024

Yayın/Published: 30.12.2024

buranadergisi.com

Öz

Ekler, cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran, yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna gelen ses veya seslerden oluşan ögedir. Ekler görevleri bakımından çekim ekleri ve yapım ekleri olmak üzere ikiye ayrılır. Çekim ekleri, isim ve fiillerin üzerine gelerek bağlı oldukları kelime gruplarına göre, kelimeler arasında hâl, iyelik, çokluk, kip, zaman, şahıs, sayı vb. ilişkiler kuran eklerdir. Çekim eklerinden olan hâl ekleri de kullanılan en işlek eklerdendir. Dilde hemen hemen her kelime grubunda veya cümlede yer alarak kelime grubunda kendisinden başka bir kelimeyi; cümlede ise yüklemi çeşitli yönlerden tamamlayan hâl ekleri geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bunlardan biri de hâl eklerinin Türkçenin eski ve yeni bütün lehçelerinde hem kalıplaşarak hem de kalıplaşmadan zarfların bünyesinde bulunmalarıdır.

Zarflar; fiillerin, sıfatların, sıfat fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, miktar, niteleme, yer ve yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime grubudur. Zarflar, aslında çekimsiz unsurlardır, fakat bünyelerinde kalıplaşmış olarak hâl eklerini bulundurulabilirler. Bu nedenle çalışmada tarama modeli kullanılarak ve örneklem olarak da çağdaş Türk yazı dillerinden Kuzeybatı / Kıpçak grubu Türk lehçeleri seçilerek zarflar ile kalıplaşmış şekilde kullanılan hâl ekleri tespit edilmiştir. Yapılan tespitler zarfların türleri ve hâl eklerinin türleri bakımından tablolaştırılarak eğilim ve sık kullanım açısından değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri, Hâl Ekleri, Zarf İşlevi

Abstract

Suffixes establish temporary meaning relationships between words in a sentence. They are elements consisting of a sound or sounds that come to the end of roots and stems to create a new word. Suffixes are divided into two in terms of their functions: inflectional suffixes and derivational suffixes. Inflectional suffixes are added to nouns and verbs and establish relationships such as case, possessive, plural, mood, time and number between words according to the word groups they are attached to. Case suffixes, which are inflectional suffixes, are also among the most commonly used suffixes. They appear in almost every word group or sentence in the language. Case suffixes connect words together in word groups, complement the predicate in various aspects of sentences, and have a wide range of usage. One of these is that case suffixes are found in adverbs, both stereotyped and unstructured, in all historical and contemporary Turkic dialects.

Adverbs make or limit the meanings of verbs, adjectives, participles and adverbial words by affecting them in various aspects such as time, amount, qualification, place and direction. Adverbs are uninflected elements, but they can contain formulaic case suffixes. Adverbs are nouns of place, time, state and quantity. Due to the structure of Turkish, words that serve as adverbs in sentences can be nouns or adverbial forms of verbs. In the study, the use of case suffixes in the adverb function of the Northwest / Kipchak group Turkic dialects has been examined.

Keywords: Kipchak Group Turkic Dialects, Suffixes, Adverb Function

Giriş

Dil, bir sistemler bütünü olarak insanın soyut tasarımlarının dışı yansıtılması şeklinde ortaya çıkan ve sürekli değişip gelişerek devam eden anlaşma sistemidir. Dolayısıyla dilin toplumsal yönü göz önüne alındığında toplumun da zihinsel yapılanması, sosyokültürel dünyası ve kimliği dilde kendine yer bulmaktadır. İnsan ve toplumdaki çeşitlilik dilde de çeşitlilik şeklinde tezahür ettiğinden her dil; ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı, söz dizimi ve vurgu gibi dilin temel birimleri bakımından özgün özelliklere sahiptir. Türkçe de bu açıdan özgün yönlerinin ortaya konması için yerli ve yabancı birçok araştırmacı tarafından ele alınan bir dil olmuştur.

Türk dilinin tarihi ve çağdaş lehçeleri, birçok kişi tarafından incelenmiş ve çok farklı parametrelere göre tasnif edilmiştir. Çağdaş Türk lehçelerini uzak ve yakın lehçeler olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür. Uzak lehçeler, Türkçe, Çuvaşça, Yakutça, Halaççadan oluşur. Yakın lehçelerin tamamına yakını ise Türkçe kolu içinde yer alır. Türk dilinin yakın lehçeleri kendi içinde dört alt gruba ayrılır ve Güneybatı / Oğuz grubu, Güneydoğu / Karluk grubu, Kuzeybatı / Kıpçak grubu ve Kuzeydoğu grubundan oluşmaktadır.

Türkçenin tüm lehçe ve ağızlarının en karakteristik ortak özelliklerinden biri hâl eklerinde karşımıza çıkmaktadır. Hâl kavramı, ismin cümle içinde bulunduğu dilbilgisi şekli, yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durumdur. Hâl ekleri de, cümle içinde isimlerin başka kelimelerle olan ilişkilerine göre çeşitli durumlarda kullanılmasını sağlayan eklerdir. Cümlede isimleri isimlerle, fiillerle bazen de edatlarla bağlayarak isimlerin diğer kelimelerle ilgi kurmasını sağlarlar. Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde kullanılan hâl eklerinde benzerlikler olduğu gibi her bir yazı diline göre ses veya şekil farklılıkları da oluşmuştur. Lehçeler arasında hâl eklerinin kendisindeki küçük farklara rağmen ortak yönlerinden biri de geldikleri sözcüklerle kalıplaşmış zarf görevindeki sözcüklerle birlikte kullanılmalarıdır.

Zarflar; fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, miktar, nitelme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime grubudur. Zarflar, aslında çekimsiz unsurlardır, fakat bünyelerinde kalıplaşmış olarak hâl eklerini bulundurabilirler. Yer, zaman, hâl ve miktar ismi olan zarflar Türkçenin yapısı bakımından cümlede isim ya da fiillerin zarf-fiil şekilleri olabilirler.

Zarf-fiil, zaman ve şahıs belirtmeden hareket kavramı içeren fiilimsilerdir. Zarf-fiiller, fiil yönleriyle hareket ve zaman kavramını karşılarken, zarf yönleriyle bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler. Zarf-fiiller, Türkçede zarf ve edat türetmek için özel eklerin bulunmaması ve isim çekimi, işletme ekleri olarak durum gösterme görevi yüklenmemeleri, sıfat ve isimler gibi kullanılmamaları nedeniyle, kendilerinde var olan “oluş, kılış” özelliklerini kaybederek kalıplaşır, basit zarflara, bazı sıfatlara ve edatlara dönüşürler.

1. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Hâl Eklerinin Sözcüklere Eklenmesiyle Oluşan Zarflar

1.1. Yükleme Hâli

Yükleme (belirtme) hâli, “geçişli fiil taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği yani fiildeki işlevin etki bakımından üzerine yüklediği ismin içinde bulunduğu hâl” olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 1992, s. 175). Bu hâl eki, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde +nı, +ni, Kazak Türkçesinde +nI; +dI; +tI; +n, Kırgız Türkçesinde +nI/+nU; +dI/+dU; +tI/+tU; +n; Başkurt Türkçesinde +nı/+ni/+na/+nä; +dı/+di/+da/dä; +tı/+ti/+ta/+tä; +zı/+zi/+za/+zä; Nogay Türkçesinde +nI; +dI; +tI; +n; Kırım Tatar Türkçesinde +nı, Karakalpak Türkçesinde +nI; +dI; +tI; +n; Kumuk Türkçesinde +nI/ +nU; +n; Karaçay-Balkar Türkçesinde +nI/ +nU; +n şeklindedir. Bu eklerin kalıplaşmış olarak zarf görevindeki sözcüklerin içerisinde kullanıldığı görülür: Kzk. aldı “ön” (ÇTYD-3, 133), Kzk. astı “aşağı” (ÇTYD-3, 133), Kzk. jetkilikti “oldukça” (ÇTYD-3, 133); Kırg. astı “alt” (ÇTYD-3, 201).

Yükleme hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin iki tür zarf oluşturdukları görülmektedir:

1.1.1. Yer-Yön Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Yükleme hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak çoğunlukla yer-yön zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir. Yer-yön bildiren sözcüklerin üzerine belirtme hâli ekinin gelecek kalıplaşmaları neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur: Kzk. aldı “ön” (ÇTYD-3, 133), Kzk. astı “aşağı” (ÇTYD-3, 133); Kırg. astı “alt” (ÇTYD-3, 201).

1.1.2. Miktar Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Yükleme hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak nadiren miktar zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir: Kzk. jetkilikti “oldukça” (ÇTYD-3, 133).

1.2. Yönelme Hâli

Yönelme (yaklaşma) hâli, “yaklaşma, yönelme bakımından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlayan hâl” (Korkmaz, 1992, s. 173) olarak tanımlanmakta ve yönelme hâlinin iş, hâl ve nesnenin yönünü, varacağı son noktayı belirlediği ifade edilmektedir (Buran, 1999, s. 134). Bu hâl eki, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde +gA; +kA; +A, Kazak Türkçesinde +ga, +ge; +qa, +ke +A; Kırgız Türkçesinde +gA; +gO; +kA, +kO; +A, Başkurt Türkçesinde +ğa/+ge; +qa, +ke; +a; +na/+ne, Nogay Türkçesinde +ga, +ge; +qa, +ke; +a/+e; +na/+ne, Kırım Tatar Türkçesinde +ga, +ge; +qa, +ke, Karakalpak Türkçesinde +ga, +ge; +qa, +ke, Kumuk Türkçesinde +ğa, +ge; +a/+e; +nA, Karaçay-Balkar Türkçesinde +ga/+ge; +xa; +a/+e; şeklindedir. Bu eklerin kalıplaşmış olarak zarf görevindeki sözcüklerin içerisinde kullanıldığı görülür: Tat. kirige “geri” (ÇTYD-3, 64), Tat. yukka “boşuna” (ÇTYD-3, 64); Kzk. tünge “geceye” (ÇTYD-3, 133), Kzk. alğa “ileri” (ÇTYD-3, 133), Kzk. qısqa “kısa” (ÇTYD-3, 134), Kzk. nege “niçin” (ÇTYD-3, 134); Kırg. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 201), Kırg. bekerge “boşuna” (ÇTYD-3, 201), Kırg. emnege “niçin” (ÇTYD-3, 202), Kırg. nege “niçin” (ÇTYD-3, 202); Bşk. irtege “yarın” (ÇTYD-3, 265), Bşk. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 265), Bşk. yoqqa “boşuna” (ÇTYD-3, 265); Nog. tünegünge “düne” (ÇTYD-3, 329), Nog. taŋga “sabaha” (ÇTYD-3, 329), Nog. sölege “şimdiye” (ÇTYD-3, 329), Nog. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 329), Nog. nege “niçin, niye” (ÇTYD-3, 330); Kır. Tat. aqşamqa “akşama” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. birdenbirge “birdenbire” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. nege “niye” (ÇTYD-3, 394); Kkp. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 455), Kkp. nege “niye, niçin” (ÇTYD-3, 455); Kmk. axşamğa “akşama” (ÇTYD-3, 514), Kmk. örge “yukarı” (ÇTYD-3, 514), Kmk. nege “niye, niçin” (ÇTYD-3, 515); Krç-Blk. örge “yukarı” (ÇTYD-3, 573).

Yönelme hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin dört tür zarf oluşturdukları görülmektedir:

1.2.1. Zaman Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Yönelme hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak çokça zaman zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir. Zaman bildiren sözcüklerin üzerine yönelme hâli ekinin gelerek kalıplaşmaları neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur: Kzk. tünge “geceye” (ÇTYD-3, 133); Bşk. irtege “yarın” (ÇTYD-3, 265); Nog. tünegünge “düne” (ÇTYD-3, 329), Nog. taŋga “sabaha” (ÇTYD-3, 329), Nog. sölege “şimdiye” (ÇTYD-3, 329); Kır. Tat. aqşamqa “akşama” (ÇTYD-3, 392); Kmk. axşamğa “akşama” (ÇTYD-3, 514).

1.2.2. Yer-Yön Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Yer-yön bildiren sözcüklerin üzerine yönelme hâli ekinin gelerek kalıplaşmaları neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur. Ancak bu tür zarflar çok yaygın değildir: Tat. kirige “geri” (ÇTYD-3, 64); Kzk. alğa “ileri” (ÇTYD-3, 133); Kmk. örge “yukarı” (ÇTYD-3, 514); Krç-Blk. örge “yukarı” (ÇTYD-3, 573).

1.2.3. Nitelik (Durum) Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Yönelme hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak çokça nitelik (durum) zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir: Tat. yukka “boşuna” (ÇTYD-3, 64); Kzk. qısqa “kısa” (ÇTYD-3, 134); Kırg. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 201), Kırg. bekerge “boşuna” (ÇTYD-3, 201); Bşk. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 265); Bşk. yoqqa “boşuna” (ÇTYD-3, 265); Nog. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 329); Kır. Tat. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. birdenbirge “birdenbire” (ÇTYD-3, 393); Kkp. birge “birlikte” (ÇTYD-3, 455).

1.2.4. Soru Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

“ne?” soru zamiri üzerine yönelme hâli ekinin gelerek kalıplaşması neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur. Ancak bu tür zarflar çok yaygın değildir: Kzk. nege “niçin” (ÇTYD-3, 134); Kırg. emnege “niçin” (ÇTYD-3, 202), Kırg. nege “niçin” (ÇTYD-3, 202); Nog. nege “niçin, niye” (ÇTYD-3, 330); Kır. Tat. nege “niye” (ÇTYD-3, 394); Kkp. nege “niye, niçin” (ÇTYD-3, 455); Kmk. nege “niye, niçin” (ÇTYD-3, 515).

1.3. Bulunma Hâli

Bulunma hâli, “filin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını bildiren isim hâli” (Korkmaz, 1992, s. 29) olarak tanımlanmakta ve bulunma hâlinin hareketin yapıldığını, olduğunu ve eşyanın bulunduğu yeri bildirdiği ifade edilmektedir (Buran, 1999, s. 272-273). Bulunma hâli eki Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde +dA; +tA, Kazak Türkçesinde +dA, +tA, Kırgız Türkçesinde +dA; +dO; +tA, +tO, Başkurt Türkçesinde +la/+le; +da/+de; +za/+ze; +ta/+te, Nogay Türkçesinde +dA, +tA, Kırım Tatar Türkçesinde +dA, +tA, Karakalpak Türkçesinde +dA, +tA, Kumuk Türkçesinde +da, +de, Karaçay-Balkar Türkçesinde +dA şeklindedir. Bu eklerin kalıplaşmış olarak zarf görevindeki sözcüklerin içerisinde kullanıldığı görülür: Tat. başta “başta” (ÇTYD-3, 64), Tat. anda “orada” (ÇTYD-3, 64), Tat. monda “burada” (ÇTYD-3, 64), Tat. kayda “nerede” (ÇTYD-3, 65); Kzk. qısta “kışın” (ÇTYD-3, 133), Kzk. jazda “yazın” (ÇTYD-3, 133), Kzk. alda “önde” (ÇTYD-3, 133), Kzk. lezde “ani” (ÇTYD-3, 134); Kırg. kışında “kışında” (ÇTYD-3, 201), Kırg. cayda “yazın” (ÇTYD-3, 201), Kırg. keç/keçinde “akşam” (ÇTYD-3, 201), Kırg. minda “burada” (ÇTYD-3, 201), Kırg. alcerde “orada” (ÇTYD-3, 201), Kırg. uşul cerde “şurada” (ÇTYD-3, 201), Kırg. karağanda “nazaran” (ÇTYD-3, 202), Kırg. kaysı kezde “ne zaman” (ÇTYD-3, 202); Nog. yazda “yazın” (ÇTYD-3, 329), Nog. kısta “kışın” (ÇTYD-3, 329), Nog. küzde “sonbaharda” (ÇTYD-3, 329), Nog. süyte “böyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. kayerde “nerede” (ÇTYD-3, 330); Kır. Tat. künde “her gün” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. baarde “baharda” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. küzde “güzün” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. yukarıda “yukarıda” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. keride “geride” (ÇTYD-3, 393); Kkp. birde “bazen” (ÇTYD-3, 454), Kkp. qısta “kışın” (ÇTYD-3, 454), Kkp. tüste “öğle” (ÇTYD-3, 454), Kkp. tünde “gece” (ÇTYD-3, 454), Kkp. demde “hemen” (ÇTYD-3, 454), Kkp. jaqında “yakında” (ÇTYD-3, 454), Kkp. ağada “pek, çok” (ÇTYD-3, 455); Kmk. alda “ileride” (ÇTYD-3, 514), Kmk. örde “yukarıda” (ÇTYD-3, 514), Kmk. qayda “nerede” (ÇTYD-3, 515); Krç-Blk. ertde “erken, çoktan, eskiden” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. alda “önde, ileride” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. artıda “arkada, geride” (ÇTYD-3, 573).

Bulunma hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin beş tür zarf oluşturdukları görülmektedir:

1.3.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılan Kelimeler

Bulunma hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak çoğunlukla zaman zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir. Zaman bildiren sözcüklerin üzerine bulunma hâli ekinin gelerek kalıplaşmaları neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur: Tat. başta “başta” (ÇTYD-3, 64); Kzk. qısta “kışın” (ÇTYD-3, 133), Kzk. jazda “yazın” (ÇTYD-3, 133); Kırg. kışında “burada” (ÇTYD-3, 201), Kırg. cayda “yazın” (ÇTYD-3, 201), Kırg. keç / keçinde “akşam” (ÇTYD-3, 201); Nog. yazda “yazın” (ÇTYD-3, 329), Nog. kısta “kışın” (ÇTYD-3, 329), Nog. küzde “sonbaharda” (ÇTYD-3, 329); Kır. Tat. künde “her gün” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. baarde “baharda” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. küzde “güzün” (ÇTYD-3, 392); Kkp. birde “bazen” (ÇTYD-3, 454), Kkp. qısta “kışın” (ÇTYD-3, 454), Kkp. tünde “geç” (ÇTYD-3, 454), Kkp. demde “hemen” (ÇTYD-3, 454), Kkp. jaqında “yakında” (ÇTYD-3, 454), Kkp. tüste “öğle” (ÇTYD-3, 454); Kmk. alda “ileride” (ÇTYD-3, 514), Kmk. örde “yukarıda” (ÇTYD-3, 514); Krç-Blk. ertde “erken, çoktan, eskiden” (ÇTYD-3, 573).

1.3.2. Yer-Yön Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Yer-yön bildiren sözcüklerin üzerine bulunma hâli ekinin gelerek kalıplaşmaları neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur: Tat. anda “orada” (ÇTYD-3, 64), Tat. monda “burada” (ÇTYD-3, 64); Kzk. alda “önde” (ÇTYD-3, 133); Kırg. minda “burada” (ÇTYD-3, 201), Kırg. alcerde “orada” (ÇTYD-3, 201), Kırg. uşul cerde “şurada” (ÇTYD-3, 201); Kır. Tat. yukarıda “yukarıda” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. keride “geride” (ÇTYD-3, 392); Krç-Blk. alda “önde, ileride” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. artıda “arkada, geride” (ÇTYD-3, 573).

1.3.3. Nitelik (Durum) Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Bulunma hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak nadiren nitelik (durum) zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir: Kzk. lezde “ani” (ÇTYD-3, 134); Nog. süyte “böyle” (ÇTYD-3, 329).

1.3.4. Miktar Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Bulunma hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak nadiren miktar zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir: Kırg. karağanda “nazaran” (ÇTYD-3, 201); Kkp. ağada “pek, çok” (ÇTYD-3, 455).

1.3.5. Soru Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

“ka?” soru zamiri¹ üzerine bulunma hâli ekinin gelerek kalıplaşması neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur: Tat. kayda “nerede” (ÇTYD-3, 65); Kırg. kaysı kezde “ne zaman” (ÇTYD-3, 202); Nog. kayerde “nerede” (ÇTYD-3, 330); Kmk. qayda “nerede” (ÇTYD-3, 515).

1.4. Çıkma Hâli

Çıkma (ayrılma) hâli, “kelime gruplarında ve cümlelerde, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan isim hâli” olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 1992, s. 37). Çıkma hâli eki, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde +dan; +tan; +nan; +nen, Kazak Türkçesinde +dAn, +tAn +nAn, Kırgız Türkçesinde +dAn; +dOn; +tAn, +tOn; +nAn; +nOn, Başkurt Türkçesinde +nan/+nen; +dan/+den; +zan/+zen; +tan/+ten, Nogay Türkçesinde +dAn; +tAn; +nAn, Kırım Tatar Türkçesinde +dAn; +tAn, Karakalpak Türkçesinde +dAn; +tAn; +nAn, Kumuk Türkçesinde +dan, +den, Karaçay-Balkar Türkçesinde +dAn şeklindedir. Bu eklerin kalıplaşmış olarak zarf görevindeki sözcüklerin içerisinde kullanıldığı görülür: Tat. tizden “tezden” (ÇTYD-3, 64), Tat. küpten “çoktan” (ÇTYD-3, 64), Tat. irten “sabahleyin” (ÇTYD-3, 64), Tat. ilik-ilikten “çok önceden” (ÇTYD-3, 64), Tat. kaydan “nereden” (ÇTYD-3, 65); Kzk. erten “yarın” (ÇTYD-3, 133), Kzk. birden “birden” (ÇTYD-3, 134), Kzk. ondan “onlarca” (ÇTYD-3, 134), Kzk. qaşannan “ne zamandan” (ÇTYD-3, 134); Kırg. erteñden “yarından” (ÇTYD-3, 201), Kırg. kokustan “birden” (ÇTYD-3, 201), Kırg. kütüüsüzden “birdenbire” (ÇTYD-3, 201), Kırg. macbur bolgonduktan² “mecburen” (ÇTYD-3, 201), Kırg. köp-köptön “çokça” (ÇTYD-3, 202), Kırg. abdan “çok” (ÇTYD-3, 202), Kırg. az-azdan “azıcık” (ÇTYD-3, 202), Kırg. emnelikten “niçin” (ÇTYD-3, 202); Bşk. ilik-ilikten “eskiden beri” (ÇTYD-3, 265), Bşk. irten “sabah” (ÇTYD-3, 265); Nog. keneten “aniden” (ÇTYD-3, 329), Nog. birden “birden” (ÇTYD-3, 329), Nog. az-azdan “azar azar” (ÇTYD-3, 330); Kır. Tat. çoktan “coqdan” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. evvelden “evelden” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. tezden “tezden” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. artından “ardından” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. yavaştan “yavaşça” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. eñqastan “özellikle, kasıtlı olarak” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. apansızdan “aniden” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. az-azdan “azar azar” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. birdenbirge “birdenbire” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. qaydan “nereden; nasıl” (ÇTYD-3, 394); Kkp. tüsten “öğleden” (ÇTYD-3, 454), Kkp. keşeden “dünden” (ÇTYD-3, 454), Kkp. birden “birden” (ÇTYD-3, 455), Kkp. ne sebepten “niçin” (ÇTYD-3, 455); Kmk. qaydan “nereden” (ÇTYD-3, 515); Krç-Blk. ertden “sabah” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. amalsızdan “mecburen” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. bekden bek “iyiden iyiye, iyice” (ÇTYD-3, 574), Krç-Blk. qaydan “nereden” (ÇTYD-3, 574).

Çıkma hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin beş tür zarf oluşturdukları görülmektedir:

1.4.1. Zaman Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Zaman, nitelik veya miktar bildiren sözcüklerin üzerine çıkma hâli ekinin gelerek kalıplaşmaları neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur: Tat. tizden “tezden” (ÇTYD-3, 64), Tat. küpten “çoktan” (ÇTYD-3, 64), Tat. irten “sabahleyin” (ÇTYD-3, 64), Tat. ilik-ilikten “çok önceden” (ÇTYD-3, 64); Kzk. erten “yarın” (ÇTYD-3, 133); Kırg. erteñden “yarından” (ÇTYD-3, 201); Bşk. ilik-ilikten “eskiden beri” (ÇTYD-3, 265), Bşk. irten “sabah” (ÇTYD-3, 265); Nog. keneten “aniden” (ÇTYD-3, 329); Kır. Tat. coqdan “çoktan” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. evvelden “evelden” (ÇTYD-3, 392), Kır. Tat. tezden “tezden” (ÇTYD-3, 392); Kkp. tüsten “öğleden” (ÇTYD-3, 454), Kkp. keşeden “dünden” (ÇTYD-3, 454); Krç-Blk. ertden “sabah” (ÇTYD-3, 573).

1.4.2. Yer-Yön Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Çıkma hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak nadiren yer-yön zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir: Kır. Tat. artından “ardından” (ÇTYD-3, 392).

1.4.3. Nitelik (Durum) Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Çıkma hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak çoğunlukla nitelik zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir: Kzk. birden “birden” (ÇTYD-3, 134); Kırg. kokustan “birden” (ÇTYD-3, 201), Kırg. kütüüsüzden “birdenbire” (ÇTYD-3, 201), Kırg. macbur bolgonduktan “mecburen” (ÇTYD-3, 201); Nog. keneten “aniden” (ÇTYD-3, 329), Nog. birden “birden” (ÇTYD-3, 329); Kır. Tat. yavaştan “yavaşça” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. eñqastan “özellikle, kasıtlı olarak” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. apansızdan “aniden” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat.

1 “ka” soru zamiri ve türevleri için bk. (Rezaei, 2018, s. 272-283).

2 -GAn / -GOn sıfat-fiili ile +DAn ayrılma hâli ekinin bir araya gelmesiyle oluşan yapılar birleşik zarf-fiil olarak adlandırılmaktadır. Bu tür birleşik zarf-fiiller çağdaş Türk lehçelerinin pek çok kolunda bolca örnekle yer almaktadır (Çakmak, 2013).

birdenbirge “birdenbire” (ÇTYD-3, 393); Kkp. birden “birden” (ÇTYD-3, 455); Krç-Blk. amalsızdan “mecburen” (ÇTYD-3, 573).

1.4.4. Miktar Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Miktar, sayı bildiren sözcüklerin çıkma hâli ekini alarak miktar zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir: Kzk. ondan “onlarca” (ÇTYD-3, 134); Kırg. köp-köptön “çokça” (ÇTYD-3, 202), Kırg. abdan “çok” (ÇTYD-3, 202), Kırg. az-azdan “azıcık” (ÇTYD-3, 202); Nog. az-azdan “azar azar” (ÇTYD-3, 330); Kır. Tat. az-azdan “azar azar” (ÇTYD-3, 393); Krç-Blk. bekden bek “iyiden iyiye, iyice” (ÇTYD-3, 574).

1.4.5. Soru Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

“ka?” soru zamiri üzerine çıkma hâli ekinin gelerek kalıplaşması neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur: Tat. kaydan “nereden” (ÇTYD-3, 65); Kzk. qaşannan “ne zamandan” (ÇTYD-3, 134); Kırg. emnelikten “niçin” (ÇTYD-3, 202); Kır. Tat. qaydan “nereden; nasıl” (ÇTYD-3, 394); Kmk. qaydan “nereden” (ÇTYD-3, 515); Krç-Blk. qaydan “nereden” (ÇTYD-3, 574).

1.5. Vasıta Hâli

Vasıta hâli, “ismin fiille bir vasıta olduğunu ifade etmek için girdiği hâl” olarak tanımlanmaktadır (Gülensoy, 2000, s. 387). İsim, kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisi vasıtası ile, kendisinin iştiraki ile veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için vasıta hâlinde bulunmaktadır (Buran, 1999, s. 235). Vasıta hâli eki, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde “bilen” kelimesiyle, Kazak Türkçesinde +menen/men; +benen/+ben; +penen/+pen şekilleriyle, Kırgız Türkçesinde “menen” kelimesiyle, Başkurt Türkçesinde “minen(ile)” edatıyla, Nogay Türkçesinde +n, +la/+le, +lay/+ley, +layın/+leyin ekleriyle, Kırım Tatar Türkçesinde +nen ekiyle, Karakalpak Türkçesinde “menen (ile)” edatıyla, Karaçay-Balkar Türkçesinde “bla” edatıyla yapılır. Bu eklerin kalıplaşmış olarak zarf görevindeki sözcüklerin içerisinde kullanıldığı görülür: Nog. solay “öyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. bulay “böyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. olay “öyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. kalay “nasıl” (ÇTYD-3, 330); Kır. Tat. zornen “zorla” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. artqaçinen “fazlasıyla” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. ziyadesinen “fazlasıyla” (ÇTYD-3, 393); Krç-Blk. tambla “yarın” (ÇTYD-3, 573).

Vasıta hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin üç tür zarf oluşturdukları görülmektedir:

1.5.1. Zaman Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Vasıta hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak nadiren zaman zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir: Krç-Blk. tambla “yarın” (ÇTYD-3, 573).

1.5.2. Nitelik (Durum) Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Vasıta hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak nitelik (durum) zarfı oluşturdukları tespit edilmiştir: Nog. solay “öyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. bulay “böyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. olay “öyle” (ÇTYD-3, 329); Kır. Tat. zornen “zorla” (ÇTYD-3, 393).

1.5.3. Miktar Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Vasıta hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin tür olarak kısmen miktar zarfı oluşturdukları da tespit edilmiştir: Kır. Tat. artqaçinen “fazlasıyla” (ÇTYD-3, 393), Kır. Tat. ziyadesinen “fazlasıyla” (ÇTYD-3, 393).

1.6. Eşitlik Hâli

Eşitlik hâli “isimlerde ve isim soylu kelimelerde nitelik ve nicelik bakımından karşılaştırmaya dayanan eşitlik gösteren hâldir. Bu hâli göstermek üzere Türkçenin tarihî ve yaşayan lehçelerinde gibi ve kadar edatlarının yerini tutan +ÇA, +sI/+sU, +ÇIIAp > +ÇA +IA-p ekleri yanında *teg* edatının ekleşmesinden oluşmuş +dAy ve +dI/+dU ekleri kullanılır.” (Korkmaz, 1992, s. 56). Eşitlik hâli eki, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde +ça, Kazak Türkçesinde +dAy; +tAy; +şa, Kırgız Türkçesinde +ça; +ço; +dAy, +tAy, +tOy, Başkurt Türkçesinde +sa/+se; +lay/+ley; +day/+dey; +zay/+zey; +tay/+tey, Nogay Türkçesinde +şa/+şe, Kırım Tatar Türkçesinde +cA; +ça; +day, +dayın, Karakalpak Türkçesinde +dAy; +tAy; +dayın; +şa, Karaçay-Balkar Türkçesinde +ça; +lay/+ley şeklindedir. Bu eklerin kalıplaşmış olarak zarf görevindeki sözcüklerin içerisinde kullanıldığı görülür: Kzk. ezirşe “henüz” (ÇTYD-3, 133), Kzk. bunday “böyle” (ÇTYD-3, 134), Kzk. sonday “öyle” (ÇTYD-3, 134), Kzk. osınday “böyle” (ÇTYD-3, 134), Kzk. mınanday “şöyle” (ÇTYD-3, 134), Kzk. cüzdey “yüzlerce” (ÇTYD-

3, 134), Kzk. qanday “nasıl” (ÇTYD-3, 134); Kırg. moñday çak “karşı” (ÇTYD-3, 201), Kırg. uşunday “şöyle” (ÇTYD-3, 201), Kırg. onday “öyle” (ÇTYD-3, 201), Kırg. minday “böyle” (ÇTYD-3, 201), Kırg. qanday “nasıl” (ÇTYD-3, 202); Bşk. bötönley “tamamıyla” (ÇTYD-3, 266), Bşk. nindey “nasıl” (ÇTYD-3, 266); Nog. munday “böyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. sonday “şöyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. onday “öyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. kayday “nereden” (ÇTYD-3, 330); Kır. Tat. neday “nasıl” (ÇTYD-3, 394), Kır. Tat. nedayın “nasıl” (ÇTYD-3, 394), Kır. Tat. neçe “ne kadar, kaç defa” (ÇTYD-3, 394), Kır. Tat. ne vaqıtqaçe “ne zamana kadar” (ÇTYD-3, 394); Kkp. bılayşa “böylece” (ÇTYD-3, 455), Kkp. “birdey “aynı” (ÇTYD-3, 455), Kkp. sonşa “o kadar” (ÇTYD-3, 455), Kkp. bunşa “bu kadar” (ÇTYD-3, 455), Kkp. qalayınşa “nasıl” (ÇTYD-3, 455), Kkp. qanday “nasıl” (ÇTYD-3, 455); Krç-Blk. alay “öyle” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. bılay “böyle” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. birgeley “beraberce” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. bir talay “bir hayli” (ÇTYD-3, 574), Krç-Blk. qalay “nasıl” (ÇTYD-3, 574), Krç-Blk. nellay “nasıl” (ÇTYD-3, 574), Krç-Blk. nença “ne kadar; kaç” (ÇTYD-3, 574).

1.6.1. Zaman Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

“+şA” eki ile nadiren zaman zarfının oluştuğu görülmüştür: Kzk. ezirşe “henüz” (ÇTYD-3, 133).

1.6.2. Nitelik (Durum) Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

“+şA” eki ile nadiren nitelik (durum) zarfının oluştuğu görülmüştür: Kkp. bılayşa “böylece” (ÇTYD-3, 455), Kkp. sonşa “o kadar” (ÇTYD-3, 455).

“+DAy” eki ile çok daha sık bir şekilde nitelik (durum) zarfının oluştuğu görülmüştür: Kzk. bunday “böyle” (ÇTYD-3, 134), Kzk. sonday “öyle” (ÇTYD-3, 134), Kzk. osınday “böyle” (ÇTYD-3, 134), Kzk. mınanday “şöyle” (ÇTYD-3, 134); Kırg. uşunday “şöyle” (ÇTYD-3, 201), Kırg. onday “öyle” (ÇTYD-3, 201), Kırg. minday “böyle” (ÇTYD-3, 201); Nog. munday “böyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. sonday “şöyle” (ÇTYD-3, 329), Nog. onday “öyle” (ÇTYD-3, 329); Kkp. birdey “aynı” (ÇTYD-3, 455).

“+IAy” eki ile nadiren nitelik (durum) zarfının oluştuğu görülmüştür: Krç-Blk. alay “öyle” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. bılay “böyle” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. birgeley “beraberce” (ÇTYD-3, 573).

1.6.3. Miktar Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

“+şA” eki ile nadiren miktar zarfının oluştuğu görülmüştür: Kkp. sonşa “o kadar” (ÇTYD-3, 455), Kkp. bunşa “bu kadar” (ÇTYD-3, 455).

“+DAy” eki ile nadiren miktar zarfının oluştuğu görülmüştür: Kzk. “cüzdey (yüzlerce)” (ÇTYD-III, s.134).

“+IAy” eki ile nadiren miktar zarfının oluştuğu görülmüştür: Krç-Blk. bir talay “bir hayli” (ÇTYD-3, 574).

1.6.4. Soru Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde “ne, ka” soru zamirlerine “+çA” eşitlik hâli ekinin eklenmesiyle oluşmuş soru zamirleri şunlardır: Kır. Tat. neçe “ne kadar, kaç defa” (ÇTYD-43: 394), Kır. Tat. ne vaqıtqaçe “ne zamana kadar” (ÇTYD-3, 394); Kkp. qalayınşa “nasıl” (ÇTYD-3, 455); Krç-Blk. nença “ne kadar; kaç” (ÇTYD-3, 574).

“ne, ka” soru zamirlerine “+DAy” eşitlik hâli ekinin eklenmesiyle oluşmuş soru zamirleri şunlardır: Kzk. qanday “nasıl” (ÇTYD-3, 134); Kırg. qanday “nasıl” (ÇTYD-3, 202); Bşk. nindey “nasıl” (ÇTYD-3, 266); Nog. kayday “nereden” (ÇTYD-3, 330); Kır. Tat. neday “nasıl” (ÇTYD-3, 394), Kır. Tat. nedayın “nasıl” (ÇTYD-3, 394); Kkp. qanday “nasıl” (ÇTYD-3, 455).

“ne, ka” soru zamirlerine “+IAy” eşitlik hâli ekinin eklenmesiyle oluşmuş soru zamirleri şunlardır: Krç-Blk. qalay “nasıl” (ÇTYD-3, 574), Krç-Blk. nellay “nasıl” (ÇTYD-3, 574).

1.7. Yön Gösterme Hâli

Birçok kaynakta ayrıca yer verilmeyen yön gösterme hâli, fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için isimlerin aldığı hâl ekidir. “Yön gösterme hâli ekleri, daha çok yer ve yön ile ilgili yer ve zaman isimlerine gelerek fiilin yönünü belirtirler. Ancak, günümüzde kalıplaşmış olarak sınırlı sayıdaki birkaç kelimedede görülen bu ekler, çekim eki olma fonksiyonunu kaybetmiş ve kelimenin gövdesiyle kaynaşmışlardır. Genel Türkçede yön gösterme hâli ekinin bu fonksiyonunu, yön gösterme hâli ve doğru, karşı, taraf, yan vb. edatlar yerine getirmektedir.” (Buran, 1999, s. 286). Yön gösterme hâli eki, Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tat. yogaru “yukarı” (ÇTYD-3, 64); Kzk.

künilgeri “evvelki gün” (ÇTYD-3, 133), Kzk. joğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 133), Kzk. ilgeri “ileri” (ÇTYD-3, 133), Kzk. işkeri “içeri” (ÇTYD-3, 133), Kzk. tışqarı “dışarı” (ÇTYD-3, 133); Kırg. cogoru “yukarı” (ÇTYD-3, 201), Kırg. içkeri “içeri” (ÇTYD-3, 201), Kırg. tışqarı “dışarı” (ÇTYD-3, 201), Kırg. ilgeri “ileri” (ÇTYD-3, 201); Bşk. yuğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 265), Bşk. iskeri “içeri” (ÇTYD-3, 265); Nog. yogarı “yukarı” (ÇTYD-3, 329), Nog. ilgeri “ileri” (ÇTYD-3, 329); Kır. Tat. yuğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 392); Kkp. ilgeri “ileri” (ÇTYD-3, 454), Kkp. joğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 454), Kkp. işkeri “içeri” (ÇTYD-3, 454); Krç-Blk. içgeri “içeri” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. oğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 573) sözcükleri içerisinde Eski Türkçedeki “+GARU” ekinin kalıntısı olarak zarf biçimindeki kalıplaşmış sözcüklerde görülmektedir.

Yön gösterme hâli ekini alarak zarf görevinde kullanılan sözcüklerin iki tür zarf oluşturdukları görülmektedir:

1.7.1. Zaman Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Zaman bildiren sözcüğün üzerine yön gösterme hâli ekinin gelerek kalıplaşması neticesinde bu tür zarf oluşmuştur. Bu şekilde oluşan zaman zarfları yaygın değildir: Kzk. künilgeri “evvelki gün” (ÇTYD-3, 133).

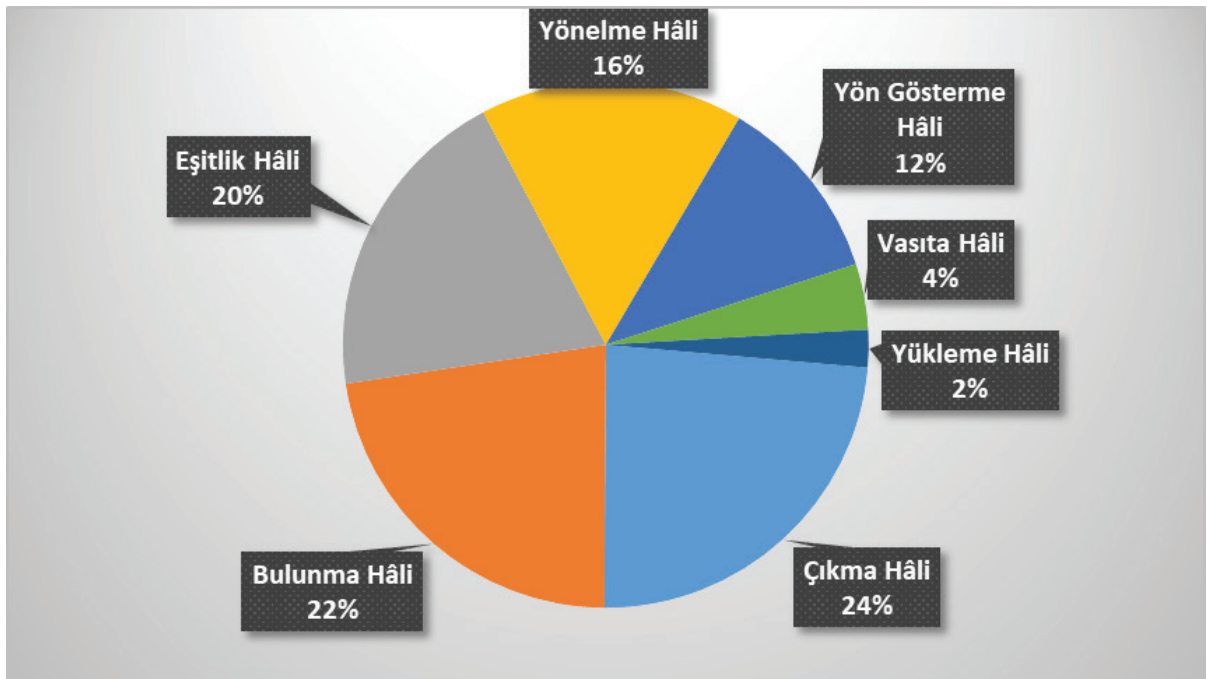
1.7.2. Yer-Yön Zarfları Olarak Kullanılan Kelimeler

Yer-yön bildiren sözcüklerin üzerine yön gösterme hâli ekinin gelerek kalıplaşmaları neticesinde bu tür zarflar oluşmuştur. Bu şekilde oluşan yer-yön zarfları yaygındır: Tat. yogarı “yukarı” (ÇTYD-3, 64); Kzk. joğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 133), Kzk. ilgeri “ileri” (ÇTYD-3, 133), Kzk. işkeri “içeri” (ÇTYD-3, 133), Kzk. tışqarı “dışarı” (ÇTYD-3, 133); Kırg. cogoru “yukarı” (ÇTYD-3, 201), Kırg. içkeri “içeri” (ÇTYD-3, 201), Kırg. tışqarı “dışarı” (ÇTYD-3, 201), Kırg. ilgeri “ileri” (ÇTYD-3, 201); Bşk. yuğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 265), Bşk. iskeri “içeri” (ÇTYD-3, 265); Nog. yogarı “yukarı” (ÇTYD-3, 329), Nog. ilgeri “ileri” (ÇTYD-3, 329); Kır. Tat. yuğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 392); Kkp. ilgeri “ileri” (ÇTYD-3, 454), Kkp. joğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 454), Kkp. işkeri “içeri” (ÇTYD-3, 454); Krç-Blk. içgeri “içeri” (ÇTYD-3, 573), Krç-Blk. oğarı “yukarı” (ÇTYD-3, 573).

Sonuç

Yapılan değerlendirmeler sonucunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde zarf görevinde kullanılan sözcükler oluşturulurken kalıplaşmış bir şekilde hâl eklerinin farklı oranlarda zarfların yapısında yer aldıkları görülmüştür.

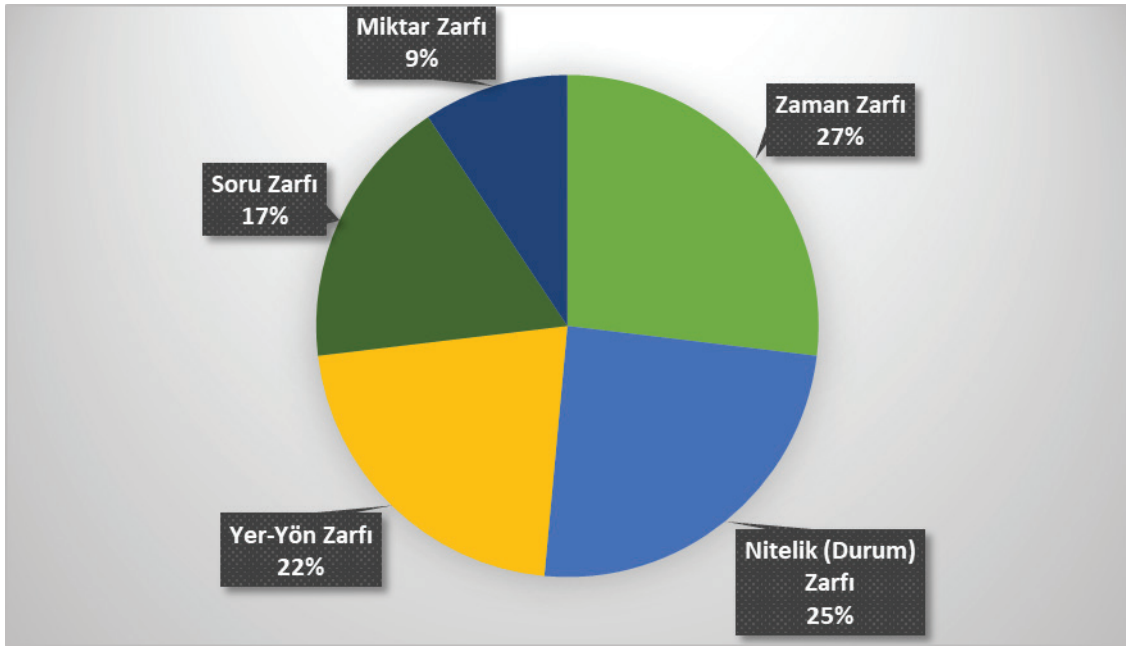
Grafik 1

Yapılan tespitlerde 4 kez yükleme hâl eki, 28 kez yönelme hâl eki, 39 kez bulunma hâl eki, 41 kez çıkma hâl eki, 7 kez vasıta hâl eki, 34 kez eşitlik hâl eki ve 20 kez yön gösterme hâl eki zarf türü içerisinde kullanılmıştır. Farklı kaynaklar tarandığında sayılarda bazı değişiklikler olabileceği, ancak bu sayıların yaklaşık oranlarda ve yoğunlaşmanın yönünde etkisi olmayacağı düşünülmektedir. Buradan yola çıkarak hâl ekleri içerisinde bulunma ve çıkma hâl eklerinin birçok zarf türü içerisinde ve sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Bunun bulunma ve çıkma hâli içerisindeki (+DA (bulunma hâli eki) +n (vasıta hâli) biçiminde) (Hatipoğlu 1974, s. 278-331; Eraslan 1999, s. 382) “+DA” bulunma ekinin cümledeki fiillerin istem yapısından ve zaman, yer, yön, soru adlarının bu ekler ile zarf işlevinde kullanılma gerekliliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Eşitlik hâli ekinin zarflar içerisinde sık görülmesinin nedeni ise “+ÇA, +İAp, +DAY” biçimindeki üç ekin aynı başlık altında değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde hâl eklerinin yapısında bulunduğu zarfların oranında da farklılıklar dikkati çekmektedir.

Grafik 2

Yapılan tespitlerde hâl ekleri 37 yer-yön zarfı, 16 miktar zarfı, 46 zaman zarfı, 42 nitelik (durum) zarfı ve 30 soru zarfı içerisinde yer almıştır. Bunun nedeni zaman, yer, yön ve soru adlarının hâl eklerini alarak, bazen de kalıplaşarak cümle içerisinde kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Kısaltmalar

ÇTYD-3, Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3

Bşk.: Başkurt Türkçesi

Kır. Tat.: Kırım Tatar Türkçesi

Kırg.: Kırgız Türkçesi

Kkp.: Karakalpak Türkçesi

Kmk.: Kumuk Türkçesi

Krç-Blk.: Karaçay Balkar Türkçesi

Kzk.: Kazak Türkçesi

Nog.: Nogay Türkçesi

Tat.: Tatar Türkçesi

Kaynakça

- Argunşah, M. (2011). Türkçede zarf-fiil eklerinin durum ekleriyle kalıplaşması. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 55-68.
- Buran, A. (1999). *İsim çekim ekleri. Türk Gramerinin Sorunları*. TDK.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk yazı dilleri 3. Akçağ. (ÇTYD-3)*
- Çakmak, C. (2013). Birleşik zarf-fiil kavramı ve çağdaş Türk lehçelerindeki görünümleri. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 13-30.
- Eraslan, K. (1999). *Çıkma hali (ablatif) ekinin oluşumu*. 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı-1996, Ankara, Türkiye.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe el kitabı*. Akçağ.
- Hatipoğlu, V. (1974). Türkçede eklerin kökeni. *Türk Dili*, XXXIX, 278-331.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. TDK.
- Rezaei, M. (2018). *ça zamiri ve onun türevleri hakkında bazı tespitler. Söylem Filoloji Dergisi*, 3(2), 272-283.

Extended Abstract

Adverbs are a group of words that make or limit the meanings of verbs, adjectives and adverbial words by affecting them in various aspects such as time, amount, qualification, place and direction. Adverbs are uninflected elements, but they can contain formulaic case suffixes. Adverbs are verbs that contain the concept of action without specifying time or person. While adverbial verbs meet the concept of action and time with their verb aspect, they have the quality of expressing the state and style of a state of being and action with their adverbial aspect. For this reason, the sentence does not express a judgment based on person and time; however, in addition to verbs expressing judgment, they serve as adverbs that determine the state and style of their occurrence and behavior. Since there are no special suffixes in Turkic to derive adverbs and prepositions, they do not take on the task of showing the case by taking noun inflections, operating suffixes, and they are not used like adjectives and nouns, adverbial verbs lose their inherent "formation and form" properties and become stereotyped, turning into simple adverbs, some adjectives and adverbs. They become prepositions.

It is seen that accusative case suffixes are used stereotypically in adverbial words: Kzk. aldı "front" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. astı "below" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. jetkilikti "quite" (ÇTYD - 3: 133); Kirgh. astı "subordinate" (ÇTYD - 3: 201).

It is seen that dative case suffixes are used stereotypically in adverbial words: Tat. yukka "in vain" (ÇTYD - 3: 64); Kzk. tünge "to the night" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. alga "forward" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. qısqa "short" (ÇTYD - 3: 134), Kzk. nege "why" (ÇTYD - 3: 134); Kirgh. birge "together" (ÇTYD - 3: 201), Kirg. nege "why" (ÇTYD - 3: 202); Nog. birge "together" (ÇTYD - 3: 329).

It is seen that locative suffixes are used stereotypically in words that act as adverbs: Tat. anda "there" (ÇTYD - 3: 64), Tat. monda "here" (ÇTYD - 3: 64), Tat. kayda "where" (ÇTYD - 3: 65); Kzk. qısta "in winter" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. jazda "in summer" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. alda "in front" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. lezde "suddenly" (ÇTYD - 3: 134); Kirgh. Kışında "in winter" (ÇTYD - 3: 201), Kirg. cayda "in summer" (ÇTYD - 3: 201), Kirg. alcerde "there" (ÇTYD - 3: 201), Kirg. uşul cerde "there" (ÇTYD - 3: 201), Kirg. karaganda "according to" (ÇTYD - 3: 202), Kirg. kaysı kezde "when" (ÇTYD - 3: 202).

It is seen that the ablative case suffixes are used stereotypically in words that act as adverbs: Tat. küpten "already" (ÇTYD - 3: 64), Tat. irten "in the morning" (ÇTYD - 3: 64), Tat. İlik - ilikten "long before" (ÇTYD - 3: 64), Tat. kaydan "from where" (ÇTYD - 3: 65); Kzk. erten "tomorrow" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. birden "suddenly" (ÇTYD - 3: 134), Kzk. ondan "dozens" (ÇTYD - 3: 134), Kzk. qaşannan "from when" (ÇTYD - 3: 134).

It is seen that the instrumental case suffixes are used stereotypically in adverbial words: Nog. solay "it is" (ÇTYD - 3: 329), Nog. bulay "this" (ÇTYD - 3: 329), Nog. olay "it is" (ÇTYD - 3: 329), Nog. kalay "how" (ÇTYD - 3: 330); Kır. Tat. zornen "by force" (ÇTYD - 3: 393), Kır. Tat. artqaçinen "too much" (ÇTYD - 3: 393), Kır. Tat. ziyadesinen "too much" (ÇTYD - 3: 393); Krç-Blk. tambla "tomorrow" (ÇTYD - 3: 573).

It is seen that the equative case suffixes are used stereotypically in words that act as adverbs: Kzk. bunday "this" (ÇTYD - 3: 134), Kzk. sonday "it is" (ÇTYD - 3: 134), Kzk. osunday "this" (ÇTYD - 3: 134), Kzk. qanday "how" (ÇTYD - 3: 134); Kirg. uşunday "this" (ÇTYD - 3: 201), Kirg. qanday "how" (ÇTYD - 3: 202); Nog. munday "this" (ÇTYD - 3: 329), Nog. sonday "this" (ÇTYD - 3: 329).

It is seen that directional case suffixes are used stereotypically in adverbial words: Tat. yogaru "up" (ÇTYD - 3: 64); Kzk. künilgeri "the day before" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. joğarı "up" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. ilgeri "forward" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. iskeri "inside" (ÇTYD - 3: 133), Kzk. tısqarı "outside" (ÇTYD - 3: 133); Kirg. içkeri "içeri" (ÇTYD - 3: 201), Kirg. tısqarı "outside" (ÇTYD - 3: 201), Kirg. ilgeri "forward" (ÇTYD - 3: 201).

It is thought that there may be some changes in the numbers when different sources are scanned, but these numbers will not have an effect on the approximate rates and direction of concentration. Based on this, it has been seen that the ablative case suffixes and locative case suffixes are used frequently in many types of adverbs.

Çalışmanın yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir. / **Ethics Committee Approval:** Ethics committee approval is not required for this study.

Finansman: Bu çalışma için FÜBAP’tan destek alınmıştır. / **Funding:** Was received from FÜBAP for this study.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru herhangi bir kişi bulunmamaktadır. / **Support and Acknowledgments:** There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / **Declaration of Conflicting Interests:** The authors has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu: Bu çalışma herhangi bir bildiri veya tezden üretilmemiştir. / **Author’s Note:** This study was not produced from any report or thesis.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri iki yazar tarafından hazırlanmıştır. / **Author Contributions:** All sections of this article have been prepared by two authors.